

**National Endowment
for Democracy**
Supporting freedom around the world

يەكەي چاودىرىيى ھۆججىتى گەرميان پروژەي چاودىرىيى دۇخى تەندروستى

راپۇرتى ھەقدەيەم: خۇپاراستنى تەندروستى ئەگەرميان (1)
چاودىرىيى تەندروستى و بازار

شوباتى 2019

1/3/2019

ناوھپۇك

ژمارەى پەپە	ناونىشان
بەشى يەكەم: ناساندن	
3	پىشەكى
4	كارنامەى يەكە
5	ناساندنى لايەنى جىبەجىكارى پرۇژە
بەشى دوھم: راپۇرت	
7	دەستپىك
7	1. ناساندنى بەرپۇبەرايەتى خۇپاراستنى گەرميان
7	2. لىژنەكانى چاودىرىى تەندروستى لە خۇپاراستنى گەرميان
8	3. كارى لىژنەكان
9	4. ئامار و چالاكىەكانى بەشى چاودىرىى تەندروستى لە خۇپاراستنى گەرميان
9	5. مۇلەتى خۇپاراستنى گەرميان تاوھكو ئىستا ناوى خۇپاراستنى سلىمانى لەسەرە
10	6. "لىژنەكانى چاودىرىى چەند مانگىكە چالاك بونەتەوھ"
11	7. كەمى بەدواداچون و نەبونى لىپپىچىنەوھ و مەترسى بىلابونەى قايرۇسى جگەر
11	8. ھاولاتيان چى دەلىن دەربارەى لىژنەكانى چاودىرىى؟
13	9. سزاكانى خۇپاراستن چىبە بۇ سەرىپچىكاران؟ ئايا مۇلەتيان لە كەس وەرگرتۇتەوھ؟

13	10. كىشه و گرفتى ليژنهكانى چاودىرى
14	11. ئەندامانى ليژنهكان: لاوازى و چاوپۆشى له سزاكان ئىمەى ساردكردۆتەوه له كارەكانمان
	بەشى سىيەم: راسپارده
16	راسپاردهكان

بەشى يەكەم: ناساندن

1. پىشەكى

رادىيۆ دەنگ وەكو دەزگايەكى كۆمەلگەيى لەگەرميان، لەپال ئەرکە سەرەكەيەكەى دا وەكو دەزگايەكى راگەياندى سەربەخۆ لەگەرميان بۆ گەياندى هەوال و زانىارى و شروڤەو پىشەهاتەكان، هاوكات چەند پرۆژەيە و كارىكى دىكەشى ئەنجامداوه، كەهەندىك لەو پرۆژانە لە دەرەوهى خانەى كارى رۆژنامەوانىن.

دروستكردى (يەكەى چاودىرىى حكومتى خۆجىتى گەرميان) يەككە لەو پرۆژانەى كە رادىيۆكە هەستاوه بە ئەنجامدانى، ئەويش لەو سۆنگەيەوه كە كارى ميدياى لەگەل كارى چاودىرىى دەزگاكان تىهەلكىش بكات و بىگونجىنىت، بەشيوەيەك زۆرتىن خزمەت و سودى بۆ كۆمەلگا لىبەكەويتهوه.

كارى ئەم يەكەيە، بەتايبەت چاودىرىيكردى هەردو كەرتى (پەرەردە) و (تەندروستى) يە لەگەرميان، لەماوهى ساي رابردودا يەكەكە (24) راپۆرت لەبارەى گرنگترىن كىشه و ئالەنگاريەكانى بەردەم ئەم دو كەرتە بلاوكردووتەوه و بۆ ئەمسالىش درىژە بە راپۆرتەكانى دەدات، بەشيوەيەك هەر كەرتە و مانگانە راپۆرتىك لە بوارىكى ديارىيكر او ئامادە و بلاو دەكاتەوه.

ئەم راپۆرتانەش جگە لە رايگشتى، ئاراستەى پارلەمان و ئەنجومەنى پارىزگاي سلىمانى و هەرەها حكومتى هەرىم و وەزارەتەكانى پەيوەنديدار و ئىدارەى گەرميان و هەرەها دامودەزگاكانى ترى پەيوەنديدار دەكرىت.

هيوادارىن لەم هەنگاوهى دەستمان پىكردوه، سەرکەوتو بىن و كارەكەمان بتوانىت رۆلىكى هەبىت لە كەمكردنهوى قەبارەى كىشهكانى ئەو دو كەرتە و هەرەها دەرەفەتىكىش بىت بۆ دەستنىشانكردى هەلەو كەموكورتىبەكان و چاكردنهويەيان، لەپىناو سودى گشتى.

هەرەك بەتپىبىنى و سەرنجى هەمو لايەكىش خۆشحال و گەرە دەبىن، بەويپىيەى تاك و كۆتا ئامانجان لەم پرۆژەيەى دەستمان داوتى، دروستكردى گۆرانكارىيە بە ئاراستەيەكى ئىجابى لەدەقەرى گەرميان.

2. كارنامەى يەكە

يەكەم: ئاساندن

يەكەيەكى تاييەتى رادىيوى دەنگە بە پالپىشتى سندوقى نىشتىمانى بۇ دىموكراسى ئەمريكى (NED) سالى 2017 دامەزراو، كارى چاودىرىيىكىدىكى حكومهتى خۆجىتى گەرميان ئەنجام دەدات بەمەبەستى پەرەدان بەكارەكانيان و ھەروھا برەودان بە پروسەى چاودىرىيىكىدىكى و شەفافىيەت و پتەوكردنى پەيوەندىي نىوان ھاوالاتى و دەسەلات و دروستكردنى لىكتىگەيشتنىكى باشتر بۇ پەرەدانى زياتر بە خزمەتگوزارىەكان.

دوهم: ئامانجى يەكە

1. برەودان بە پروسەى چاودىرىيىكىدىكى ھەكو بنەمايەكى گىرنگ لە پيادەكردنى حكومهتى پيشكەوتو و دىموكراسى.
2. دروستكردنى كۆدەنگى لەگەل دەزگا حكومىەكان بەمەبەستى دروستكردنى فشار بۇ ئەنجامدانى پروژەى خزمەتگوزارىيى بۇ دەقەرەكە.
3. بەدواداچونكردن بۇ كيشەو گىرقتەكان و دەستنىشانكردنىيان و ئاراستەكردنى بۇ لايەنە فەرمىەكان، بەمەبەستى چارەسەركردنىيان.
4. دروستكردنى رايەلەو پتەوكردنى لەنىوان ھاوالاتىيان و حكومت دا، ھەروھا ھىنانە ئاراي لىكتىگەيشتنىكى باشتر لەنىوان ھەردولا لەروى دابىنكردنى خزمەتگوزارىەكانەوھ.

سىيەم: كارەكانى يەكە

1. ئەنجامدانى راپۇرتى مانگانە لەسەر چالاكى و خزمەتگوزارىەكان و ھەروھا دەستنىشانكردنى كەموكورتىەكان و رەوانەكردنى ئەو راپۇرتانە بۇ حكومهتى ناوھندى و پارلەمان و ئەنجومەنى پارىزگا و ئەنجومەنى خۆجىيەتى.
2. ئەنجامدانى ھەلمەتى فشار بۇ باشتركردنى خزمەتگوزارىيەكان لە سنورەكەدا.
3. ئەنجامدانى ھەلمەتى ھۆشيارىيى بەھاوكارى دەزگا فەرمىيەكان.
4. ئەنجامدانى كۆبونەوھو كۆنفرانس و دانىشتن لەنىوان چىن و تويزە جياوازەكان و حكومهتى خۆجىيەتى، بە ئامانجى برەودان بە جۆرى خزمەتگوزارىيى و فەرمانرەوايەتى.
5. ئەنجامدانى بەرنامەى تاييەت لە كەنالەكانى راگەياندن بۇ باشتركردنى پەيوەندى و لىكتىگەيشتنى نىوان خەلك و حكومت.

چوارەم: بنەما پيشەيى و ئەخلاقيەكانى كاركردنى يەكە

1. لايەنگىرىي نەكردن لە كاركردن لەسەر كيشەو كەموكورتىەكان.
2. پابەند بون بەپيشەيى بونەوھ لەخستەروى بابەتتىيانەى كيشەكان.
3. ۋەرنەگرتنى ھىچ كۆمەك و ھاوكارىەكى دارايى لە حكومت و حزب.

3. ناساندنى لايەنى جىبەجىكارى پىرۇژە و ناوچەى گەرمىيان

1. رادىيوى دەنگ

رادىيوى دەنگ، يەكەمىن رادىيوى كۆمەلگەيى ئەھلىيە لە گەرمىيان. لە سالى 2010 ەو دەمەزراوە لە بەروارى 6ى شوباتى ئەو سالاو، دەستى كىردە بەپەخشى خوى لە سنورى قەزاي كەلار و دەورويەرى.

ئەم رادىيوى، لەلايەن ھەردو رۆژنامەنوس (جەزا مەمەد) و (ئازاد عوسمان) ەو بەھاوكارى ژمارەيەك گەنجى رۆژنامەنوس و چالاكوانى خۆبەخش دامەزراو، ئامانجىشى برىتىيى بوە لە پەرهپىدانى ديموكراسىي و بەرزكىردنەوہى ئاستى ھۆشيارىي ھاوالاتىيانى سنورى گەرمىيان لەرىگەي ئەو بەرنامەو ھەوال و بابەتانەي كە بەدواداچونىيان بۆ دەكات. رادىيوكە، بە نوسراوى ژمارە (265) لە بەروارى (2010/2/2) و بەرىگەپىدانى ھەزارەتى گواستەنەوہو گەياندن بۆ شەپۇلى رادىيوكە بە نوسراوى ژمارە (368) لە بەروارى (2010/2/2) مۆلەتى كاركىردنى ھەرگرتوہ.

لەئىستادا رۆژانە 24 كاتزمىر لە سنورى گەرمىيان، لەسەر شەپۇلى FM 99.9 پەخشى بەرنامەكانى دەكات، ھاوكات سايتىكى ئىنتەرنىتىشى ھەيە ھەوال و بەرنامەو پەخشى بەرنامەكاتى تىدا دەكات بەناونىشانى (radiodang.org). رادىيوكە، رادىيوكە كۆمەلگەيى، واتا بۆ كۆمەلگەو ناوچەى گەرمىيان بەتايىبەتى پەخش دەكات، لەبوارە جىاوازەكانى ھەكو: سىياسىي، كۆمەلەيەتىي، ئابورى، رۆژشەنبىرىي، كەرتى خزمەتگوزارىي و حكومىي و ھەرزىشى و ... ھند، بەدواداچون دەكات. ھاوكات بەدواداچونىش بۆ پرسە نىشتمانىي و كىشە سەرانسەريەكان دەكات و رەھەندە نىشتمانىي و مۇقائەنەيىبەكانى بەھەند ھەرگرتوہ.

جگە لە كارى ميدىايى، رادىيوى دەنگ چەندىن پىرۇژەي دىكەي لەماوہى شەش سالى تەمەنى دا ئەنجامداو، لەوانە: (كىردنەوہى خولى پىگەياندىنى رۆژنامەنوس، خولى پەرهپىدان بەتوانانى رۆژنامەنوسان، ئەنجامدانى كۆپ و سىمىنار، سىپۇنسەر كىردنى ھەندىك چالاكى ھونەرىي).

2. سندوقى نىشتمانى بۆ ديموكراسى NED

سندوقى نىشتمانى بۆ ديموكراسى (NED) دامەزراوہەكى ئەمەرىكى قازانچ نەويستى تايىبەتە بە گەشەپىدان و پالپىشتىكىردنى دامەزراوہ ديموكراتىيەكان لەھەمو جىھاندا، كەلەلايەن كۆنگرىسى ئەمەرىكىيەوہ سالاۋە بودجەي تايىبەتى بۆ ديارىدەكرىت، ئەويش سالاۋە پالپىشتى زياتر لە (1200) ھەزارو دو سەد پىرۇژەي گروپە ناحكومىيەكان لە (90) نەوہد وولاتدا دەكات.

(NED) ھەر لەدامەزراۋەندىيەوہ لەسالى (1983) دا، پىشەنگە لەتىكۆشانى ديموكراتىدا لە شوپنەجىاوازەكانداو گەشەيكردوہ بۆ دامەزراوہەكىفرە رەھەندو ئاراستەو بوەتە چەق بۆ چالاكى و ئالوگۇپى ھەزرى بۆ چالاكوان و توپىزەرانى بوارى ديموكراتى لەجىھاندا.

(NED) باوەرى بەوہیە كە ئازادى خولیايەكى جیہانى مرقایەتیە، ناکریت لەرئگەى گەشەپیدانى دامەزراوہ دیموکراتییەکانەوہ بەیتەتەدى، بەها دیموکراتییەکان لەرئگەى تاکە ھەلبژاردنیكەوہ بەدیناھینرین، ھەرەھا پیویست ناکات كە دوبارەکردنەوہى نمونەى ولاتە یەكگرتوہکان یان ھەر ولاتىكى دیکە بیت، بەلكو بەگوێرەى پیویستیەکان و داہونەریتە كەلتورە سیاسییە جیاوازەکان گەشەدەكات.

4. ناساندنى ناوچەى گەرمیان:

گەرمیان بەناوچەيەكى دیاریکراوى سەر پارێزگای کەرکوک بەپیکھاتە کۆنەكەى ھەژمار دەکریت كە دواتر بەھۆکارى تەعریب، خرایە سەر پارێزگای سلیمانى.

ئەم ناوچەيە، لەکۆمەلێك قەزا پیکدیت، بەلام لەروى ئیدارییەوہ، ئیدارەى گەرمیان لەئىستادا كورت بوەتەوہ بۆ قەزاکانى: (کەلار و کفرى و بەشیک لە قەزای خانەقین).

لەدوای راپەڕینی سالى 1991، لەلایەن حۇمەتى ھەریمی کوردستانەوہ بەشپۆہیەكى كاتى پارێزگای کەرکوک كە قەزاکانى (کەلار، کفرى، چەمچەمال، دەربەندیخان و بەشیک لە ناحیەکانى قەزای خانەقین) دەگرتەوہ، پیکھینرا. لەگەل پیکھینانى پارێزگاکەشدا بەھۆى نەبونی بینا بۆ فەرمانگە و بەرپۆہبەرایەتیەکان لە قەزای کەلار، قەزای دەربەندیخان دیاریکرا بۆ ناوہندى پارێزگای کەرکوک.

بەپێى پینگەى فەرمى ئیدارەى گەرمیان لە ئەنتەرنیت، دواى روخانى رژیمی پیشوى عیراق لەسالى 2003دا، جارىكى تر گەرمیان كە قەزای کەلار ناوہندەكەيەتى توشى بۆشاییەكى ئیدارى ھات، ئەوہش بەھۆى ھەلوہشاندنەوہى پارێزگای کەرکوک لە دەربەندیخان، بۆچارەسەرکردنى ئەو بۆشاییە ئیدارییەش، ئەنجومەنى وەزیرانى ھەریمی کوردستان بە بریارىك لە رۆژى 2006/8/6 "ئیدارەى گەرمیان" ی پیکھینا كە مەرکەزەكەى لە قەزای کەلار دانراوہ، ھەرەھا لەپیناوارکردنى ئیدارەكە و فراوانکردنى دەسەلاتە كارگێرپیەکانى، حۇمەتى ھەریم لە سالى 2008 بریاریدا ئیدارەى گەرمیان ھاوشپۆہى پارێزگاکانى تری ھەریم مامەلەى لەگەلدا بكریت و لەو روہشەوہ دەسەلاتى پارێزگار بە خشراوہتە سەرپەرشتیاری ئیدارەكە.

بەشى دوەم: راپۇرت

* دەستىك

خۇپاراستن وەك بەشىكى گىنگ و سەرەكى تەندروستى دىتە ژماردن، لە ئىستادا لە بنەما تەندروستىەكان خۇپاراستن كراوہ بە بنەماى سەرەكى ئەويش بە بلاوكردنەوہى ھۇشيارى تەندروستى بۇ ھاۋلاتيان و چاودىرىى بازارى خۇراك و بەھىزكردنى بەشى نەخۇشىە گوازراوہكان بۇ روبەروبونەوہى ھەر ئەگەرئىكى مەترسى بلاوبونەوہى قايرۇس و بەكتريا، ھەرۋەھا پىدانى ھۇشيارى بەردەوام بە دايكانى دوگانى بۇ كەمبونەوہى رىژەى مردنى ژنانى دوگانى، بەلام لە گەرميان ئايا بەم شىۋەيەيە؟

يەكەى چاودىرىى لەم راپۇرتەدا بەدواداچونى كردوہ بۇ بەشى چاودىرىى تەندروستى لە بەرپۆبەرايەتى خۇپاراستنى تەندروستى گەرميان، تىيدا گىرقتەكانى خستۆتەرو بۇ ئەوہى بزانتىت تاوہكو چەند پەپرەوى كارەكانى خۇپاراستنيان تىيدا دەكرىت.

1. ناساندنى بەرپۆبەرايەتى خۇپاراستنى گەرميان

ئەم بەرپۆبەرايەتىەى گەرميان كارەكانى تايبەتە بە چاودىرىى بازارى و رىنماى تەندروستى و بلاوكردنەوہى ھۇشيارى تەندروستى، ھەرۋەك لە چەند بەش و ھۆبەيەك پىكھاتوہ بەم شىۋەيە: (بەشى چاودىرىى تەندروستى، بەشى نەخۇشىە گوازراوہكان ، بەشى تاقىگە، ھۆبەى كوتان، چاودىرىى گەشەى منال، ھۆبەى چاودىرىى دايكانى دوگانى...)

بەرپۆبەرايەتى خۇپاراستن بنەماى كارەكانى ھۇشيارى تەندروستى و رىنماى و چاودىرىى خۇراكى بازارى و گەياندىنى ھۇشيارى تەندروستى لەگەل شىكارى خويىن بۇ تەواوى ئەو كەسانەى لەدەرەوہى عىراق دىنە گەرميان و تەواوى ئەوانەشى كە مۆلەتى ئەو كارانەيان پىدەدرىت كە راستەوخۇ پەيوەستە بە تەندروستى و پاكوخاۋىنئىەوہ.

2. لىژنەكانى چاودىرىى تەندروستى لە خۇپاراستنى گەرميان

لىژنە ھاۋبەشەكانى خۇپاراستنى گەرميان لەگەل قائىمقامىەت پىكھاتون لەم لىژنانە (ناوبازار، دەرەوہى بازار، - لىژنەى مەرزى پەروىزخان، زيادەرپەوى، كافترىا و ئاراشىگا و سەرتاشخانەكان، عەلوہى كەلار، قىتەرەنەرى و). ئەم لىژنانە ھەفتانە سەردانى ئەو شوپنانە دەكەن كە پەيوەستە بەكارەكانىانەوہ بەلام وەك ئەندامانى لىژنەكە ئامازەى پىدەكەن كارى ئەمان بەرزكردنەوہى راپۇرتە و دواتر قائىمقامىەت برپار لەسەر سزاكان دەدات.

3. كارى لىژنه كان:

- كۆى ئەو لىژنانهى باسكان هەريەكە و كارى تايبەتى خۆى هەيە و كارى لىژنه كان بەم شىۆه يە ديارى كراوه:
- لىژنهى ناوبازار: كارى چاودىرىى ناوبازارە لە روى پاكوخاوينى و تەندروستى خواردنەكانەوه هەروەها كىشى ئەو خواردنانهى كە كىشيان بۆ ديارىكراوه، بە نمونە كىشى سەمون قەبارەى نان.
 - عەزدىن عەباس، ئەندامى لىژنهى چاودىرىى بازار، باسى لە چۆنەتى كارەكانيان كرد: "هەفتانە سەردانى دوكان و جوملە فرۆش و سەرتاشخانە و ئارايىشگاكانى ناو بازار دەكەين".
 - لىژنهى زىادەپەوى: لەم لىژنەيدا خۆپاراستن هەلەدەستىت بە رىنمايكردىى دوكاندار و جوملە فرۆشەكان كە ئەو خواردنانهى بە خۆر پىنكەتەكانيان تىكەچىت نەهينریتە پىشىى دوكانەكان ياخود كۆگان، ئەوانىش وەك: ئاوى بوتل و چىس و برنج و چەند خواردن و خواردنەوه يەكى تر.
 - محەمەد شوكر، ئەندامى لىژنهى شارەوانى بۆ زىادەپۆى، هىماى بۆ ئەوه كرد كارى ئەوان بۆ ئەو شوپنانه يە كە بە زىادەپۆى ئەو خواردنانهى بە گەرمى پىنكەتەكانيان دەگۆرپت لەلایەن دوكاندارەكانەوه دەهينریتە دەرەوه لە پىش خۆر دايدەنن. وتى: "هەلمەتەكان دەستپىكردوه تەواوى ئەو شوپنانه دەگۆریتەوه كە خۆراك دەهيننە دەرەوه لە پىش خۆر دايدەنن".
 - وتىشى: "تاوهكو دوجار رىنماييان دەكەين لە حالەتى دويارە بونەوهى سزا دەدرين".
 - لىژنهى مەرزى پەروىزخان: ئەم لىژنهى شىكار بۆ تەواوى ئەو خواردنانه دەكات لە ئىرانەوه دەهينریتە گەرميان، هەر خواردنىك لەلایەن لىژنهكەوه دواى شىكار كردن پەسەند نەكریت ئەوا رىگەى پىنادریت بىتە هەرىمەوه.
 - لىژنهى خۆپاراستن لە عەلوهى كەلار: چاودىرىى هەمو ئەو خواردن و سەوزانە دەكات كە دەهينریتە عەلوهى كەلار، وەك سەرىپەرشتيارى چاودىرىى خۆپاراستنى گەرميان ئاماژەى بۆكرد، لەم سالددا هىچ راپۆرتىكيان دەربارەى خراپى خۆراك لە عەلوهى كەلار نەهينراوه تەوه بۆ خۆپاراستنى گەرميان.
 - لىژنهى سەرتاشخانە و ئارايىشگا و كافترىاكان: كاربان رىنماى پىدان و چاودىرىكردىى پاكوخاوينى شوپنەكانە لەگەل بەكار نەهينانەوهى ئەو كەلوپەلانەى كە لە روى زانستىهوه نابىت بۆ دەكەس بەكاربهينریت.
 - لىژنهى شىتەنەرىى: ئەم لىژنە يە چاودىرىى گوشت دەكات، رىگرى لە فرۆشتنى گوشتى بىمۆردەكەن لەگەل چاودىرىى پاكوخاوينى شوپنى گوشتفرۆشەكان، دەربارەى ئەو گوشتانەشى كە دەهينریتە سەر رىگاوبانەكان و دەفرۆشرين نمونەش رىگای سالىح ئاغا.

تۇفيق محەمدە، لىپرسراوى بەشى چاودىرىى تەندروستى لە خۇپاراستنى گەرميان، وتى: "لە ئىستادا رىنمايان پىدراوہ ئەو گۇشتفرۇشانە، لە حالەتى بەردەواميان يان دوبارە كىردنەوہيان سزا دەدرىن".

لەبارەى جۇرى سزاكەشيانەوہ، باسى لەوہكىرد: "سزاكەيان مادىيە لە نىوان ۵۰ ھەزار تاوہكو دو مليۇن دىنارى عىراقى"

4. نامار و چالاكىەكانى بەشى چاودىرىى تەندروستى لە خۇپاراستنى گەرميان

بە پىتى ئەو نامارانەى كە دەست يەكەى چاودىرىى كەوتون، لە ماوہى سالى رابردودا كار و چالاكىەكانى بەشى چاودىرىى تەندروستى لە خۇپاراستنى گەرميان بەم شىوہيە بوہ:

نامار و چالاكىەكانى بەشى چاودىرىى تەندروستى بۇ سالى ۲۰۱۸			
۱	ژمارەى پىدان و نوپكىردنەوہى مۇلەت	۸۷۵	مۇلەت
۲	ژمارەى پىدانى ناسنامە بۇ كرىكاران	۱۵۴۹	كەس
۳	پشكىنى تاقيگەى بۇ كرىكار	۱۵۴۹	كەس
۴	داخستنى شوپنى سەرپىچىكار	۱۲	لەلايەن لىژنەى چاودىرىى لە خۇپاراستنى گەرميان
۵	سزاي سەرپىچىكار بەغەرامەكىردن	۱۳۹	بە ھاويەشى خۇپاراستن و لىژنەى قائىمقاميەت ۱۸۳
۶	دەستگرتن بەسەر خواردنى بەسەرچو	۴۴۴۹۶	تەن

5. مۇلەتى خۇپاراستنى گەرميان تاوہكو ئىستا ناوى خۇپاراستنى سلىمانى لەسەرە

ماوى چەندىن سالە گەرميان خاوەن بەرپۇبەرايەتى تەندروستى و خۇپاراستنى تاييەت و سەرەخوى خويەتى، بەلام تاوہكو ئىستا ئەگەر مۇلەتتىك وەرېگىت بۇ كاركىردن لە خۇپاراستنى گەرميان ئەوہ ناوى پارىزگا و خۇپاراستنى سلىمانى لەسەرە.

لە‌کاتی ئە‌م باسە‌دا لێ‌پرسراوی بە‌شی چاودێری کە‌ ماوە‌ی هە‌فته‌یه‌کە‌ دە‌ستبە‌کاربۆه، باسی ئە‌وه‌ی بۆ‌کردین کە‌ کارتێکی تازه‌یان ئاماده‌کردوه ناو و لۆ‌گۆی تاییه‌تیا‌ن به‌ خۆ‌پاراستنی گە‌رمیا‌ن لێ‌داوه و به‌مزا‌نه مۆ‌لە‌تی کار به‌م لۆ‌گه‌و ناوه‌وه دە‌دری‌ت به‌ کرێ‌کار و خاوه‌نکاره‌کان.

6. "لیژنه‌کانی چاودێری چه‌ند مانگی‌که‌ چالاک بونه‌ته‌وه"

چاودێری تە‌ندروستی خۆ‌پاراستن و لیژنه‌کانی قائی‌مقامیه‌ت دە‌بی‌ت به‌ بە‌رده‌وامی چاودێری رەوشتی بازا‌ر بکە‌ن له‌پۆ‌ی تە‌ندروستی و نرخ‌ی خواردن و شتومه‌ک، بۆ ئە‌وه‌ی بزانی‌ن له‌ گە‌رمیا‌ن کاره‌کان تاچه‌ند به‌م شتۆ‌ازه دە‌کرێ‌ت، سه‌ردانی مه‌یدانی بازا‌ری که‌لار و دوکا‌نه‌کانمان کرد.

له‌ دوکانی گۆ‌شتفروشی مه‌جید، مه‌جید ئە‌حمە‌د، ده‌ستی به‌قه‌سه‌کردن کرد ده‌رباره‌ی لیژنه‌کانی چاودێری و وتی: "ئە‌وه‌ی دێ‌ن هه‌فتانه به‌ ئی‌مه‌ی ده‌لێ‌ن ته‌نها ئە‌وه‌یه‌ که‌ شوینه‌که‌مان پاک رابگرین به‌یا‌نیا‌ن سه‌دریه و ده‌ستکێ‌ش بپۆ‌شین".

دواتر رۆ‌شتیه‌نه لای ماسی فرو‌شه‌کان بۆ ئە‌وه‌ی بزانی‌ن تاچه‌ند خۆ‌پاراستن گرنگی به‌م لایه‌نه داوه، لێ‌ره مه‌مه‌د ئومید، قسه‌ی بۆ‌کردین و ئاماژه‌ی به‌وه‌کرد: "لیژنه‌کان به‌س غه‌رامه‌که‌ت بۆ بنوسن ئی‌تر کێ‌شه‌یا‌ن نیه و ئە‌م هه‌فته‌یه ۷۰ هه‌زار غه‌رامه‌یا‌ن کردوم".

هۆ‌کاری سزا‌کە‌شی له‌لایه‌ن لیژنه‌کانه‌وه به‌هۆ‌ی ئە‌وه‌ بوه دوکا‌نه‌که‌ی له‌سه‌ر ئە‌و ب‌نه‌مايه نیه که‌ بۆ‌یا‌ن دیا‌ری‌کراوه. له‌سه‌ر ئە‌وه‌شی ئاخۆ تاچه‌ند لیژنه‌ی چاودێری گرنگی به‌ ب‌نه‌ماکانی تە‌ندروستی و پاک و خاوی‌نی ده‌دات له‌کاتی سه‌ردانیه‌کانیا‌ن، خاوه‌نی دوکانی ماسی فرو‌شی سیروان وتی: "ئە‌مه چه‌ند مانگی‌که‌ که‌وتونه‌ته خۆ‌یا‌ن هه‌فتانه سه‌ردان ده‌کە‌ن، تا قه‌یران بو وه‌ک ئە‌وه‌ی تە‌ندروستی خه‌لک گرنگ نه‌بی‌ت سه‌ردانیان نه‌ئە‌کرد، ئی‌ستا که‌ سه‌ردان ده‌کە‌ن گرنگی ده‌ده‌ن به‌ پاک و خاوی‌نی".

ئە‌و هی‌مای به‌وه‌شکرد: "ئە‌و لیژنه‌یه‌ی سه‌ردانیان ده‌کە‌ن شا‌ره‌زاییا‌ن له‌ ماسی هه‌ر نیه تا بزانی‌ن خراپه یاخود نا".

له‌ به‌رامبه‌ر سه‌ردانی کردنیان به‌شیوه‌یه‌کی که‌متر له‌ ماوه‌ی قه‌یرانی دا‌رای، ئە‌ندامی لیژنه‌ی زیاده‌په‌وی له‌ خۆ‌پاراستن، باسی له‌وه‌کرد: ئە‌وکاتیش ده‌رچونیا‌ن هه‌بوه، به‌لام که‌متربۆه ئە‌گینا هه‌ر رێ‌نمای خۆ‌یا‌ن گه‌یا‌ندۆ‌ته شوینە‌کان، وه‌ک هه‌مو ده‌زگا‌کانی دیکه‌ی حکومه‌ت ئە‌وکات ده‌وامیا‌ن که‌متر بوه، له‌ هه‌فته‌یه‌کدا سی رۆ‌ژ ده‌رچونیا‌ن هه‌بوه.

محەمد شوكر، وتىشى: "لەگەل ئەوەى لىژنەكان ئىستا چالاکن، بەلام ھەر كەموكورتى زۆر ھەيە بەتابىەت لەناو بازاردا".

7. كەمى بەدواداچون و نەبونى لىپپىچىنەوہ و مەترسى بلاوبونەى قايرۆسى جگەر

يەكك لەو حالەتە تەندروستى و نەخوشيانەى ماوہيەكە رىژەكەى لە سنورەكە زياتر بوە، قايرۆسى جگەرە، بەوتەى پىسپۆرىكى تاقىگەى ھۆكارى سەرەكى بلاوبونەوہى قايرۆسى جگەر لە گەرميان كەمى چاودىرىيە لە نۆرىنگەكانى ددان و ئارايىشگا و سەرتاشخانە و ئەو خواردانانەى كە لە دەرەوہ ھاوردە دەكرين . ئەياد محەمد، پىسپۆرى تاقىگە، لە سەر ئەم بابەتە ھىماى بەوەكرد بە شىوہيەكى بەربالو ئەم قايرۆسە زيادى كردوہ لە گەرميان: "ئەوانەى كە ئىمە بەدواداچونمان بۆ كردوہ بەشىوہيەكى سەرەكى قايرۆسەكە لە نۆرىنگەكانى ددانە گوازراوہتەوہ بۆ كەسە توشبوہكان".

ئەوہش دەگەپننىتەوہ بۆ ئەوہى لە نۆرىنگەى ددان بەشىكى زۆرى پزىشكانى ددان پەيرەوى رىنمايەكانى رىگرى كردن لە گواستەنەوہى نەخوشىيە قايرۆسەكان ناكەن سەرەپاى ئەوہى كە رىنمايى پىدراوہ . وتىشى: ئارايىشگا و سەرتاشخانەكانىش بە ھەمان شىوہ بەھۆى ئەوہى بەشىكيان كەلوپەلەكان بەكارديننەوہ بۆ كەسىك زياتر، بۆيە ئەمەش دوبارە ھۆكارىكى سەرەكە بۆ گواستەنەوہى ئەم قايرۆسە بەتابىەت بەكارھىنانى گويزان بەھۆى ئەوہى ئەم قايرۆسە راستەوخۆ لە رىگاي خوينەوہ دەگوازىتەوہ .

8. ھاولاتيان چى دەلەين دەربارەى لىژنەكانى چاودىرى؟

سەرتاشخانە و ئارايىشگاكان بەھەمانشىوہ پىويستە لىژنەى چاودىرى بە بەردەوامى چاودىريان بكات و رىنمايان پىيدات، بەلام ھاولاتيان گلەيەكى زۆريان ھەيە لەم بارەيەوہ .

كارزان محەمد، كە لەسەرتاشخانەيەك دەھاتە دەرەوہ بەم شىوہيە باسى سەرتاشخانەكانى بۆ كردين و وتى: "زۆرجار لەبەر پىسى دەچمە سەرتاشخانەيەك و دىمەوہ بەبى ئەوہى پرچم چاك بكەم، نازانم لايەنى بەرپرس لەم شويئانە كىيە؟ بەشىكيان ھىندە پىسن شتەكانيان بەبى ئەوہى تەعقيم بكرىت بۆ كەسى دىكەى بەكاردينن".

شاجوان عەلى، دانىشوى ناحيەى رزگار، باسى لەو سەردانەى كرد بۆ ئارايىشگايەكى ئەو ناحيەيە و وتى: "جاريك رۆشتمە ئارايىشگايەك ھىندە شتەكانى پىس و كۆن بون پىس ھەموى بو بەزىپكە".

ئەو باسى لەوھشكرد كە ئارېشگا بەھۆى ئەوھى بەركەوتەى راستەوخۆى ھەيە لەگەل تەندروستى مرؤف پىويستە لىژنەكانى چاودىرىى بەبەردەوامى سەردانىيان بكن.

تؤفېق مھەمد، لەكاتى سەردانەكەى يەكەى چاودىرىى، ماوھى ھەفتەيەك بو دەستبەكاربو وەكە لىپرسراوى بەشى چاودىرىى تەندروستى لە خۇپاراستنى تەندروستى گەرمىيان. بەو دەستى بەقسەكانى كرد كە زؤر بەداخە بؤ ئەوھى ئەم بەرپوبەرايەتية تاوھكو ئىستا نەيتوانيوە بەدەر لە چەندكارىكى ديارىكراو ھىچى دىكە بكات. وتىشى: "بەلىنيان پىداوين لە مانگى ئازارى ئەمسالەوھ ھۆلىكمان بؤ دروست بكن بؤ ئەوھى لەمەودوا لەوئى سىمىنار و خول بكنەينەوھ بؤ ئەوھى كارەكانمان جياوازتر بكن بەرەو پىشى بېين، نەك تەنھا كارەكانمان لە چوار چىوھى رىنماى و سزا بىت".

لىژنەكانى چاودىرىى تەندروستى لەكاتى سەردانى بازارپ و دوكان و ماركىتەكان

9. سزاكانى خۇپاراستن چىيە بۇ سەرىپچىكاران؟ ئايا مۇلتەيان لە كەس وەرگرتتەوہ؟

ھەر سەرىپچىك سزاي خۇي ھەيە بە پىيى ياسا، بەم پىيەش ھەر سەرىپچىكارىك بىرى سزاو ماوہى سزاي دىارى كراوى خۇي ھەيە، بەلام لە گەرميان زۇرجار سزاكان بە تەكلىف و داواكارى دەگۇرپىت، بەپىي زانىارى يەكەي چاودىرىيىسى، ھەندىك لە كەسە سزادراوہكان پەنا دەبەنە بەر حزب و لايەنە بەرىسەكانى ناوچەكە بۇ كەمكردنەوہى سزاكانيان چى مادي بىت يان داخستن ياخود گرتن.

سەرىپچىكارى بەشى چاودىرىيىسى لە خۇپاراستنى تەندروستى گەرميان، ھىماي بەوہكرد: "لە كاتى سەردانى لىژنەكانمان لە شوپىننىك ئەگەر سەرىپچىكە كەم بىت يەكەمجار ئاگادار دەكرىنەوہ، بەلام ئەگەر سەرىپچىكە زەق و دىارىكردبىت ئەوكات كەسەكە بۇ ماوہى پازدە رۇژ شوپىنەكەي دادەخرىت، لە حالەتى دوبارەكردنەوہى سەرىپچىكە قورستر دەبىت رەنگە بگاتە رادەي وەرگرتنەوہى مۇلتەت".

بەم پىيەبىت دەبىت لە گەرميان تاوہكو ئىستا چەند مۇلتە وەرگىرابىتەوہ؟ تۇفيق مەمەد، بە سەرسورمانەوہ وتى: "ھىچ".

10. كىشە و گرتى لىژنەكانى چاودىرىيىسى

لىژنەكانى چاودىرىيىسى بى بەش نىن لە كەموكورتى و كىشەو گرت، نەبونى جىگە و ئۆتۇمبىل لە گرتە دىارەكانى لىژنەكان لە كاتىكدا ئەو لىژنەنە بەبەردەوامى دەبىت چاودىرىيىسى بكن.

يەككى لە كىشە سەرەكەيەكانى بەشى چاودىرىيىسى نەبونى ئۆتۇمبىلە بۇ ھاتوچۇكردن، بەوتەي لىپرسراوہكەي ئەم گرتە وايكردوہ كارەكانيان خىراتر نەپوات، بەپىي بەدواداچونى يەكەي چاودىرىيىسى ئەم گرتە تەواوى بەش و ھۆبەكانى خۇپاراستنى گەرميانە.

يەككى دىكە لە گرتەكانيان نەبونى شوپىنە، ئەوان كارەكانيان بە تەنھا لە ژورىكدا رايەكەن تەنھا شوپىنى شەش كارمەندى تىدايە، بەلام ئەم بەشە ۱۸ كارمەندى تەندروستى ھەيە، ھەرۋەھا نەبونى ھۆل بۇ كۆبونەوہى لىژنەكانيان و پىشكەشكردنى خول و سىمىنار بۇ كارمەند و كاسبكارەكان يەككى دىكەيە لە كىشەكانى بەشى چاودىرىيىسى.

11. ئەندامانی لیژنه‌کان: لاوازی و چاوپۆشی له سزاگان ئێمه‌ی ساردکردۆته‌وه له کاره‌کانمان

به‌وته‌ی کاسبکاران و ئەندامانی لیژنه‌ هاوبه‌شه‌کانی قائیم‌قامیه‌ت، جیاوازی ده‌کریت له سزادان و غه‌رامه‌کردنی سه‌رپێچیکاران به‌ شیوه‌یه‌که‌ که‌ ماوه‌ی سزا و بری غه‌رامه‌ که‌مه‌ده‌کریت‌ه‌وه‌ یان چاوپۆشی له سه‌رپێچیه‌که‌یان ده‌کریت بۆ هه‌ندی‌ک که‌س و بۆ هه‌ندی‌کی دیکه‌ش سزا که‌ وه‌ک خۆی جێبه‌جێ ده‌کریت.

سه‌باره‌ت به‌مه‌ لێپرسراوی پێشوی به‌شی چاودیری تهن‌دروستی، ئاماژه‌ به‌وه‌ده‌کات جیاوازیه‌که‌ ته‌نها له‌وه‌دا بوه‌ که‌ هه‌ندی‌کجار پێویستی کردوه‌ بارودۆخی که‌سه‌که‌ له‌ به‌رچاوبگرین.

لیژنه‌کانی چاودیری تهن‌دروستی له‌کاتی سه‌ردانی بازار و دوکان و مارکێته‌کان

حەسەن محەمەد، وتىشى: "ئەگەر سەرپىچى شوپىنىك لەلايەنى تەندروستىەوہەبىت ئەوا سزاكە ئىمە ديارى دەكەين ھەر خۆپاراستنىش جىبەجى دەكات، تەنھا سزاي داخستن نەبىت كە نوسراو بەرزدەكەينەوہ بۆ قائىمقامىەت وەك ئىدارەى شار و ئەو جىبەجى دەكات".

بەم پىيەش ئەنجامى راپۆرتەكانى ئەندامانى بەشى چاودىرى لە لىژنە ھاوبەشەكانى قائىمقامىەت دەگەرپىتەوہ بۆ قائىمقامىەت بۆ برىارى جىبەجىكردى سزاكان لەلايەن قائىمقامەوہ ئەگەر سزاكە داخستن بىت.

بەلام ئەندامىكى خۆپاراستن لە لىژنەى چاودىرى ئاراشگاكانى قائىمقامىەت بەم شىوہە باسى لە جىاوازيەكان كرد و رونى كردهوہ: "نمونەى زىندو ئاراشگاىەكە كە خاوەنەكەى ژنىكى عەرەبە بەبى مۆلەت ئاراشنگاى كردۆتەوہ و كار دەكات بە بى مەرجى خۆپاراستن و ئاسايش و لايەنەكانى دىكە، بەلام تاوہكو ئىستا ئەگەرچى داواى داخستنىمان كردهوہ، بەلام قائىمقام داخستنى بۆ نەكردهوہ".

فازل عزەدىن، رونىكردهوہ: ئەوان وەك ئەندامانى لىژنەكە ساردبونەتەوہ لە كارەكانىان بەھوى ئەوہى ئەنجامى بەدوداچونەكانىان گرنكى ئەوتوى نىوہ كەسەكان وەك خوى بەسزا ناگەينزىت، لە كاتىكدا ئەم كىشانە پەيوەندى راستەوخوى بە ژيانى خەلكەوہ ھەيە.

دەستبەسەراگرتنى خواردن و كالاى بەسەرچو و خراب

بەشى سىيەم: راسپاردە

1. خۇپاراستن يەككىگە لە گرنگترين بنەماكانى تەندروستى و گرنگيدان بە خۇپاراستنى گەرميان بەھيزكردنى كەرتەكەيان و دابىنكردنى پىداويستىەكانيان دەبىتتە ھەنگاويكى گرنگ بۇ خزمەتكردنى دانىشتوانى گەرميان و دوربونيان لە بەشىكى نەخۇشىە باوہكان.
2. لەچەند سالى رابردوى پىش قەيرانى دارايى، ليژنەكانى چاودىرىى چالاكانەتر كاريان كرده، لە كاتى قەيرانى دارايىەوہ، كارى ليژنەكان سستى تىكەوتوہ، پىويستە بايەخى تايبەت بەم ليژنانە بدرىتتەوہ.
3. ليژنەكان پىويستيان بە پىداويستى مەيدانى و بەتايبەت ئۆتۆمبيل ھەيە بۇ ئەوہى بەبەردەوامى فرۇشگا و دوكانەكان بەسەر بگەنەوہ، پىويستە لەمروہوہ ئامادەكارى پىويستيان بۇ بكرىت.
4. ھەست بە بونى واستە و ليخۇشبون و چاولىپۇشين دەكرىت، پىويستە لەم روہوہ ھەنگاوى پىويست بگىرىتتەبەر و ھەمو حالەتەكان بەپى بنەمايەكى وەك يەك و بەپى قەبارەى سەرىپچىكە مامەلەيان لەتەكدا بكرىت.
5. وردى زياتر لە پشكنين بۇ خاوەنكارەكانى گەرميان و ھەروہا چاودىرىى زياترى بازارپەكان كارى لە پىشينيەى بەرپوہرايەتى خۇپاراستنە، چونكە راستەوخۇ پەيوەندى بە تەندروستى ھاوالاتيانەوہ ھەيە.
6. بەتەنھا پىدانى رىنماى تيورى نابىتتە ھۇكار بۇ ئەوہى خاوەنكارەكان پەيرەوى رىنمايە تەندروستىەكان بگەن، پىويستە لە رىگەى خول و سيمينار زانياريان پىبدرىت لەسەر مەترسيەكانى پەيرەو نەكردنى رىنمايە تەندروستىەكان لەسەر ھاوالاتيان.
7. پىويستە ئەو شوينانەى كەمەترسى بلاوبونەوہى ھەندىك نەخۇشى و فايرۇسيان ليدهكرىت لەنمونەى فايرۇسى جگەر و وەك شوينەكانى (سەرتاشخانە، ئارايشتگا و كلينكە پزىشكىەكان بەتايبەت ددان)، دەرچون و بەسەركردنەوہى تايبەتيان بۇ بكرىت و رىنمايى و ھۆشداريى پىويست لەوبارەوہ بەدن بە خاوەنانى ئەو شوينانە.
8. لەسەرەتاي ئەمسالەوہ دەستگرتن بەسەر برىكى زۆر لە گوشتى قەدەغەكراو و جگەرى بەستوى ئىرانى كە بەقاچاغ ھىنرابوہ گەرميان ترس و دودلەيەكى زۆرى لەناو دانىشتوانى گەرميان بلاوكردوہ، پىويستە لايەنى پەيوەنديدار رىگىن لە دوبارەبونەوہى حالەتى لەم شىوہيە و خۇپاراستن چاويىيەكانى بەردەوام بىت.
9. دواى ماوہيەكى زۆر لە بون بە ئىدارەى سەربەخۇى گەرميان، تاوہكو ئىستا بەشىك لە مۆلەت و كارتەكانى بەرپوہرايەتى خۇپاراستن ناوى سلېمانى لەسەرە لەكاتىكدا گەرميان خۇى خاوەنى بەرپوہرايەتى سەربەخۇى تەندروستى و خۇپاراستنە، ئەمەش جىگەى پرسىيارە پىويستە لايەنى پەيوەنديدار پەى بەمە ببات.

*** ستافى يەكەى چاودىڭى ھۆججى گەرميان:**

1. ئەھمەد ھەمىد وەلى، سەرپەرىشتىياري يەكە
2. زىيان مەھمەد، لىڭپىرسراوى دۆسىيەى پەرورده
3. رىئاس سالىح، لىڭپىرسراوى دۆسىيەى تەندروستى

*** بۇ پەيوەندى:**

07702303676 – 07480207400

Radiodeng@yahoo.com

Radiodang.org